

הקשת בענן

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים זֶאת אוֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם לְדוֹת עוֹלָם. אֵת קִשְׁתִּי נֹתַתִּי בְּעָנָן וְהִיְתָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ. וְהָיָה בְּעָנְנִי עָנָן עַל הָאָרֶץ וְנִרְאָתָה הַקִּשְׁתׁ בְּעָנָן. וְזָכַרְתִּי אֵת בְּרִיתִי אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל בֶּשֶׂר וְלֹא יְהִי עוֹד הַמַּיִם לַמַּבּוּל לְשַׁחַת כָּל בֶּשֶׂר. וְהִיְתָה הַקִּשְׁתׁ בְּעָנָן וְרִאִיתֶיהָ לְזָכֹר בְּרִית עוֹלָם בֵּין אֱלֹהִים וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל בֶּשֶׂר אֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֵל נֹחַ זֶאת אוֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר הִקְמַתִּי בֵּינִי וּבֵין כָּל בֶּשֶׂר אֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ (שם, יב-יז).

הקשת היא אפוא "אות הברית" שבין הקב"ה ובין האנושות, והיא משמשת בתפקיד מיוחד – 'להזכיר' לקב"ה את הברית בראותו אותה: "וְנִרְאָתָה הַקִּשְׁתׁ בְּעָנָן, וְזָכַרְתִּי אֵת בְּרִיתִי... וְהִיְתָה הַקִּשְׁתׁ בְּעָנָן וְרִאִיתֶיהָ לְזָכֹר בְּרִית עוֹלָם". הקשת היא תופעה שקבע הקב"ה בטבע, אך קביעות זו נחוצה כביכול לקב"ה, 'כתזכורת' לעתיד שלא להביא עוד מבול על הארץ. כמוכן, אין הדברים כפשוטם. "אין שכחה לפני כסא כבודך", והקב"ה אינו זקוק ל'תזכורות'. סביר להניח שהקשת היא בעיקר סימן הרגעה לאנושות, שלא תחשוש ממבול נוסף. על כל פנים, מבחינה רעיונית לא נועדה הקשת להביא את האדם לידי מעשה, כי אם להודיעו שהקב"ה יראה אותה ולא יביא עוד מבול על הארץ.

ב. הקשת בענן

מדוע נבחרה לקשת לאות שלא יהיה עוד מבול על הארץ?

המפרשים הציעו כיוונים רבים בהסבר משמעותה של הקשת. חזקוני ביסס את פירושו על הפסוק המסיים את מעשה המרכבה שבתחילת ספר יחזקאל, שהוא האזכור היחיד של הקשת במקרא – מחוץ לפרשתנו – במשמעות זו: "כִּמְרָאָה הַקִּשְׁתׁ אֲשֶׁר יְהִי בְּעָנָן בַּיּוֹם הַהוּא כִּן מְרָאָה הַנֶּגֶה סָבִיב הוּא מְרָאָה דְּמוֹת כְּבוֹד ה' " (יחזקאל א', כח). על פי פסוק זה טען חזקוני, שהקשת מבטאת את הופעת ה' בעולם, והופעה זו כשלעצמה מוכיחה שלא יהיה עוד מבול: "ואם דעתי להשחיתם כשהגשמים מרובין, אין אני מראה לכם דמות כבודי, שאין דרך למלך לבוא בין עבדיו כשהם נזופין ממנו". אמנם פירוש זה מעורר בעיה תאולוגית: משתמע ממנו שהקב"ה נזכר בבריתו על ידי התבוננות במראה הדומה ל'מְרָאָה דְּמוֹת כְּבוֹד ה' ", והדבר קשה להיאמר.

ואכן, רוב הפרשנים הבינו שאות הקשת קשור למשמעות הרווחת של המילה קשת במקרא – כלי זין. יתרה מזו, אין מדובר בקשת סתם; זוהי קשתו של הקב"ה – "אֵת קִשְׁתִּי נֹתַתִּי בְּעָנָן". ומהי קשתו של הקב"ה? בכמה מקומות

א. הברית ואות הברית

בתחילת פרשת נח מופיעה לראשונה בתורה המילה 'ברית':

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קַץ כָּל בֶּשֶׂר בָּא לְפָנַי כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חֲמָס מִפְּגִיחָם וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם אֵת הָאָרֶץ. עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת עֲצֵי גִפְרִית... וְאָנֹכִי הִנְנִי מְבִיא אֵת הַמַּבּוּל מִיָּם עַל הָאָרֶץ לְשַׁחַת כָּל בֶּשֶׂר אֲשֶׁר בּוֹ רוּחַ חַיִּים מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם כָּל אֲשֶׁר בָּאָרֶץ יָגוּעַ. וְהִקְמַתִּי אֵת בְּרִיתִי אִתְּךָ וּבֵאתָ אֵל הַתֵּבָה אִתָּה וּבְנֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וְנִשְׁי בְנֶיךָ אִתְּךָ (יג-יז, יז-יח).

הקב"ה מצווה את נח לבוא אל התיבה, וכך להינצל מהשחתת כל אשר בו רוח חיים על ידי המבול. ברם, מהי אותה 'ברית' שהקב"ה מדבר עליה?

לדעת ראב"ע, הכוונה לשבועה שלא נזכרה בכתוב במפורש, ובה הבטיח ה' לנח שהוא ומשפחתו יינצלו מן המבול. אבל על דרך הפשט נראה יותר כרמב"ן, שכאן הובטח לנח לראשונה שהקב"ה אכן יציל אותו ואת משפחתו מן המבול, והבטחה זו מנוסחת בלשון של הקמת ברית.

עם זאת, אין להתעלם מחזרתה של לשון זו בהמשך הפרשה, לאחר המבול:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֵל נֹחַ וְאֵל בְּנָיו אִתּוֹ לֵאמֹר. וְאָנֹכִי הִנְנִי מְקִיָּם אֵת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֵת זִרְעֵכֶם אַחֲרֵיכֶם. וְאֵת כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם בְּעוֹף בְּהֵמָה וּבְכָל חַיַּת הָאָרֶץ אִתְּכֶם מִכָּל יִצְאֵי הַתֵּבָה לְכָל חַיַּת הָאָרֶץ. וְהִקְמַתִּי אֵת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא יִכָּרֵת כָּל בֶּשֶׂר עוֹד מִמִּי הַמַּבּוּל וְלֹא יְהִי עוֹד מַבּוּל לְשַׁחַת הָאָרֶץ (ט, ח-יא).

לאחר המבול מתברר שהקב"ה מרחיב את הברית האישית עם נח ומשפחתו והופך אותה לברית עם האנושות כולה, קרי: עם זרעו של נח. כשם שנח ומשפחתו ניצלו מן המבול בזכות הברית האישית שהתחייב הקב"ה להקימה עמהם, כך תיהנה האנושות כולה מכאן ואילך מברית זו, והקב"ה לא יביא שוב מבול להכחידה. כעת כבר אין מדובר בברית ייחודית עם מי שבא לתיבה, אלא בברית עם "כָּל יִצְאֵי הַתֵּבָה". כביכול הקב"ה 'מרחיב' את התיבה לעולם כולו, שייחנה מעתה מאותה הגנה מיוחדת שהייתה לתיבה מפני המבול. הדגש על הברית המיוחדת שנכרתת כעת עם כל האנושות בא לידי ביטוי, בין היתר, במספר ההופעות של המילה 'ברית' בפרשה – שבע פעמים, כדרך של מילים מנחות.

ואולם, דווקא בגלל אופייה הנצחי של ברית זו, אין די בהבטחה האישית שניתנה במסגרת הברית האישית, והקב"ה מעמיד לברית זו גם "אות":

ג. הקשת והמילה

אופייה המיוחד של הקשת כאות ברית בין הקב"ה ובין האנושות מתקשר לעניין אחר. קווי דמיון רבים נמתחים בין פרשת הקשת לבין פרשת ברית המילה שבפרשת לך-לך (פרק י"ז). נציין את ההקבלות המרכזיות:

א. בשתי הפרשיות הקב"ה מכריז על ברית מיוחדת שהוא עומד להקים עם בני האדם:

וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם (ט', יא);
וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ (י"ז, ז).

ב. בשתי הפרשיות מצורף אות לברית שבין הקב"ה לבני האדם:

וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים זֹאת אוֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם (ט', יב);
וְנִמְלַתֶם אֶת בְּשָׂר עֶרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם (י"ז, יא).

ג. שתי הבריתות הן נצחיות:

וְהָיְתָה הַקְּשֶׁת בְּעַנְנֵי וַרְאִיתֶיהָ לְזָכַר בְּרִית עוֹלָם (ט', יז);
וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וְזָרַעְךָ אֶחְרֶיךָ לְדוֹרְתָם לְבְרִית עוֹלָם (י"ז, ז).

ד. בשתי הבריתות מודגש הקשר לתופעת ה'כרת'. הברית הקשורה בקשת תמנע את הכרת העולם:

וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא יִכְרַת כָּל בָּשָׂר עוֹד מִמִּי הַמְּבּוּל (ט', יא).

ואילו בפרשת המילה נאמר ההפך, שמי שלא יקיים את הברית – יכרת מן העולם:

וְעָרַל זָכַר אֲשֶׁר לֹא יְמוּל אֶת בְּשָׂר עֶרְלָתוֹ וַיִּכְרַתֶּהּ הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת מֵעַמִּי אֶת בְּרִיתִי הַזֶּה (י"ז, ד).

ה. בשתי הפרשיות קודמת לנתינת האות ברכת פרייה ורבייה:

פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ (ט', א);
וְאָרְבָּה אוֹתְךָ בְּמֵאֵד מֵאֵד... וְהִפְרִיתִי אִתְּךָ בְּמֵאֵד מֵאֵד (י"ז, ב-ו).

ו. שתי הבריתות כרוכות בשינוי שיחול מכאן ולהבא:

וְלֹא יְהִי עוֹד מְבּוּל לְשַׁחַת הָאָרֶץ (ט', יא);
וְלֹא יִקְרָא עוֹד אֶת שְׁמֶךָ אֲבָרָם (י"ז, ה).

אני נותן. ומלת 'קשת' מורה שהיתה לו הקשת תחלה. ולכן נפרש הכתוב: הקשת אשר נתתי בענן מיום הבריאה תהיה מן היום הזה והלאה לאות ברית ביני וביניכם, שכל זמן שארונה אזכיר כי ברית שלום ביני וביניכם. לדעת הרמב"ן, התופעה הטבעית אכן קיימת מששת ימי בראשית, והחידוש הוא במשמעות שניתנה לה: מכאן ואילך תהיה תופעה זו אות שה' לא יביא עוד מבול.

במקרא אנו מוצאים שהקשת היא כלי נשק של ה', כגון: "כִּי דְרַכְתִּי לִי יְהוּדָה קְשֶׁת" (זכריה ט', א), "דְרַךְ קְשֶׁתוֹ כְּאוֹיֵב" (איכה ב', ד) ועוד. הוא הדין לחצים: גם עליהם נאמר שהקב"ה עושה בהם מלחמה (עיין דברים ל"ב, כג, מב ועוד). בהקשר של פרשתנו נראה שהקשת מסמלת את כלי הנשק שבאמצעותו הביא הקב"ה את המבול. אכן, יש סמליות רבה בדימוי גשמי המבול לחצים הנורים מקשת במלוא העוצמה. וכן נראה מנבואת חבקוק (ג', ט-ז): "עֲרִיָה תַעֲוֹר קְשֶׁתְךָ שְׁבַעוֹת מְטוֹת אֲמָר סֵלָה נְהָרוֹת תִּבְקַע אֲרָץ. רְאוּךָ יַחֲלֹו הַיָּם זָרָם מִיָּם עֶבֶר יִתֵּן תְּהוֹם קוֹלוֹ רוּם יִדְהוּ נִשְׂא".

על פי זה ביאר הרמב"ן, שאות הקשת מבטא את הפסקת 'הלחימה', שהרי הצד המקושת שלה פונה כלפי השמים, וצדה הפתוח, המנוגד לכיוון הירי, הוא המכוון ארצה:

כי הקשת לא עשאו שיהיו רגליו למעלה, שיראה כאלו מן השמים מורים בו... אבל עשאו בהפך מזה, להראות שלא יורו בו מן השמים. וכן דרך הנלחמים להפוך אותו בידם ככה כאשר יקראו לשלום למי שכנגדם¹ ועוד, שאין לקשת יתר לכונן חצים עליו.

אמנם ייתכן שהקשת מבטאת הפסקת לחימה בדרך שונה במקצת. המילה 'קשת' אינה מופיעה בפרשה בגפה. בכל שלוש הופעותיה היא סמוכה למילה 'ענן', וצירוף זה – הוא אות הברית: "אֶת קְשֶׁתִּי נִתְתִּי בְּעַנְן וְהָיְתָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ... וְהָיָה בְּעַנְנֵי עָנָן עַל הָאָרֶץ וְנִרְאָתָה הַקְּשֶׁת בְּעַנְנֵי... וְהָיְתָה הַקְּשֶׁת בְּעַנְן וַרְאִיתֶיהָ לְזָכַר בְּרִית עוֹלָם". הווה אומר: לא הקשת גרידא היא אות הברית, כי אם נתינתה בענן. הענן משמש במקרא ככיסוי, כגון לכבוד ה' ("וַיִּשְׁפֹּן כְּבוֹד ה' עַל הַר סִינַי וַיִּכְסְהוּ הָעָנָן שְׁשַׁת יָמִים" [שמות כ"ד, טז]), לכפורת ("וַיִּכְסֶה עָנָן הַקְּטֹרֶת אֶת הַכְּפֹרֶת אֲשֶׁר עַל הָעֵדוּת וְלֹא יָמוּת" [ויקרא ט"ז, ג]) ולמשכן ("וּבַיּוֹם הַקִּים אֶת הַמִּשְׁכָּן פֶּסַח הָעָנָן אֶת הַמִּשְׁכָּן" [במדבר ט', טו]). נתינת הקשת בענן מסמלת אפוא את כיסויה – אות ל'הפסקת אש', כמו השבת חרב לנדנה: הקב"ה מכסה אחד מכלי מלחמתו ומתחייב שלא להשתמש בו עוד.² כשיעלו עננים לשמים ותיראה הקשת בענן, סימן הוא שהקשת עודנה מכוסה, ולא תשמש עוד כנגד כל בשר.³

1 מנהג דומה נוהג בהגשת סכין: הנותן הופך את הלהב כלפי עצמו, ומושיט למקבל את הקת.

2 דומה שכן יש להבין גם את המדרש הזה: "והיתה הקשת בענן וראיתיה" – כי דרכתי קשתי והבאתי עליה מבול, אבל מעתה ראיתיה שלא דרוכה" (פסיקתא זוטרותא [לקח טוב], בראשית ט', טז). נתינת הקשת בענן משמעה שהקשת נתפסת כ"לא דרוכה".

3 לא נרחיב כאן בשאלה המפורסמת מה התחדש לאחר המבול בתופעה הטבעית של הקשת. לדעת ראב"ע, אכן היה חידוש בטבע לאחר המבול: "אלו היינו מאמינים בדברי חכמי יון, שמלהט השמש תולד הקשת, יש לומר כי השם חזק אור השמש אחר המבול, והיא דרך נכונה למביק" (ראב"ע בראשית ט', יד). משום כך ביאר ראב"ע את המילים "אֶת קְשֶׁתִּי נִתְתִּי בְּעַנְן": "הנה נתתי עתה קשת בענן" (שם, יג). אבל הרמב"ן דוחה גישה זו: "ואנחנו על כרחנו נאמין לדברי היונים שמלהט השמש באור הלח יהיה הקשת בתולדה, כי בכלי מים לפני השמש יראה כמראה הקשת. וכאשר נסתכל עוד בלשון הכתוב נבין כן, כי אמר 'את קשתי נתתי בענן', ולא אמר 'אני נותן בענן', כאשר אמר 'זאת אות הברית אשר

קבוצת בני נח; קשר זה כרוך במחויבות גדולה הרבה יותר, אך הוא מבטיח גם קרבה גדולה יותר לקב"ה.

ז. בשתי הפרשיות חוזרות פעמים רבות המילים 'בְּרִית' ו'בְּשָׂר'.

ההקבלות הללו מחדדות את ההבדלים המהותיים שבין שתי הבריתות, הנוגעים לשלושה נושאים.

ראשית, הקשת בענן היא אות לאנושות כולה, והברית היא "בְּיַד וּבִין כָּל בְּשָׂר אֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ" (ט', יז). ברית המילה, לעומת זאת, נכרתת עם אברהם, והיא נוגעת לזרעו של יצחק בלבד: "וַהֲקַמְתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתּוֹ לְבְרִית עוֹלָם לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו" (י"ז, ט). המילה "בשר" משמשת בשני המקומות במשמעותות שהן במידה רבה הפוכות: ברית הקשת נכרתת עם "כָּל בְּשָׂר", במשמעות של ריבוי, ואילו ברית המילה מצומצמת לזרעם של אברהם ויצחק ומותנית במילת "בְּשָׂר עֲרַלְתְּכֶם". בכך מייחד הקב"ה את הקשר עם קבוצה ספציפית מתוך האנושות.

שנית, ברית הקשת האוניברסלית קשורה בעולם כולו, המכונה בברית זו "הָאָרֶץ". הברית מבטאת את הקשר שבין האנושות כולה ובין העולם כולו: "וַהֲקַמְתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם (1) וְלֹא יִכָּרֵת כָּל בְּשָׂר עוֹד מִמִּי הַמַּבּוּל (2) וְלֹא יִהְיֶה עוֹד מַבּוּל לְשִׁחַת הָאָרֶץ" (ט', יא) – המבול לא יכרית עוד את האנושות ולא ישחית עוד את הארץ, משמע: העולם כולו מיועד לאנושות כולה. ברית המילה, המצומצמת לעם ישראל, קשורה גם בנחלה גאוגרפית מצומצמת יותר: "וְנָתַתִּי לָךְ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרַיִךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד אֶת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזֵת עוֹלָם" (י"ז, ח).

שלישית, באות הקשת אין בני האדם שותפים – הוא נעשה בידי הקב"ה: "אֵת קִשְׁתִּי נָתַתִּי בְּעַנָּן – וְהִיָּתָה לְאוֹת בְּרִית בְּיַד וּבִין הָאָרֶץ" (ט', יז). לעומת זאת, הברית עם בני אברהם יוצרת קשר ייחודי, המחייב גם את האדם לתרום את חלקו, ועל כן מצטווה זרעם של אברהם ויצחק לתת את אות הברית בבשרו בעצמו: "וְנִמְלַתֶם אֶת בְּשָׂר עֲרַלְתְּכֶם – וְהִיָּתָה לְאוֹת בְּרִית בְּיַד וּבִינֵיכֶם" (י"ז, יא).

כמוכּוּן, שלושת ההבדלים הללו קשורים זה בזה. הקב"ה כורת ברית בסיסית עם כל האנושות בכל העולם, וברית זו 'מחייבת' בעיקר את הקב"ה, שלא יכרית עוד את העולם. ברית זו מסמלת יותר מכל דבר אחר את הקשר האוניברסלי שבין הקב"ה ובין העולם. ברית המילה, לעומתה, היא ברית ייחודית עם זרע אברהם, המעניקה לו את הזכות על הארץ. ברית זו היא ברמה גבוהה יותר, והיא גם מחייבת יותר: היא מחייבת את האדם להטביע אות בגופו, והמפר אותה נענש בכרת. אך שכרה של ברית זו, אף הוא ברמה גבוהה יותר: "וְנָתַתִּי לָךְ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרַיִךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד אֶת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזֵת עוֹלָם וְהִיָּתִי לָהֶם לְאֵלֵיהֶם" (י"ז, ח).

נוכל אפוא לסכם שמראה הקשת הוא מסר אוניברסלי, ומשום כך ניתן לראות את הקשת בכל מקום בעולם. הקשת היא אות לבני נח – קרי: לכל האנושות כולה. כנגד אות זה עומד אות המילה, המבטא את הקשר המיוחד עם ה' שזכתה לו קבוצת בני אברהם – קבוצה ייחודית בתוך